

УДК 1:122/129]+[314/316:304

О. Ю. Тургенєвакандидат філософських наук,
викладач кафедри філософіїНаціонального технічного університету України
«Київський політехнічний інститут»**І. С. Харченко**

викладач кафедри філософії

Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут»**ФЕНОМЕН ПАТРІОТИЗМУ В УМОВАХ НЕУКОРИНЕНОГО БУТТЯ**

Глобалізоване суспільство характеризується високим ступенем соціальної інтеграції цивілізаційно-споріднених елементів. Окремі структурні утворення поступово, але неухильно збільшуються, зумовлюючи взаємопроникнення локальних культур і занурення у спільний соціокультурний контекст усіх учасників інтеграційних процесів.

Сучасність вирізняє високий рівень мобільності – територіальної, соціальної, культурної, особистісної. Глобалізація, новітні комунікаційні технології, розвинені транспортні мережі дають змогу нашому сучасникові вільно пересуватися світом, легко адаптуватися до соціально-культурних особливостей інших країн, не обмежувати процеси самоактуалізації й реалізації власного потенціалу територіальними межами.

Розвиток новітніх високих технологій надає можливості для професійної реалізації індивідів незалежно від країни їхнього народження та проживання. Особливості функціонування транснаціональних корпорацій (які є суб'єктами двигунами прогресу високотехнологічних галузей економіки й мають фінансові ресурси для забезпечення їхнього розвитку, що недосяжні для ведення бізнесу меншого масштабу) передбачають залучення робочої сили, керуючись професійними кондиціями спеціалістів, а не їхнім місцезнаходженням.

Сучасна міграція – складне явище, яке типологізують за низкою параметрів, одним із яких є її причини. Крім згадуваної вище професійної реалізації, серед причин міграції можна назвати прагнення людей до покращення добробуту, яке на сьогодні поступається місцем міграції з політико-правових причин (так, чимало освіченої та кваліфікованої молоді їде нині із країн колишнього СРСР за кордон, прагнучи жити у правовому суспільстві), а також біженство. Серйозні виклики Європі й світові пов'язані сьогодні із вимушеною міграцією з причин безпеки. Хвиля біженців із Близького Сходу до європейського континенту в пошуках порятунку від терористичної загрози Ісламської Держави загострює питання безпеки не лише в африканській локації, а й загалом у глобальному геополітичному контексті. За даними Міжнародної організації з питань міграції (МОМ) на 24 вересня 2015 р., із початку року кількість біженців з африканського континенту сягнула 491 005 осіб. При цьому кількість загиблих при спробі дістатися європейського континенту морем становить 3 776 осіб [4, с. 2].

Звичайно, глобальна міжнародна спільнота не могла залишити поза увагою події, що набули широкого політичного та суспільного резонансу. На Саміті ООН з питань сталого розвитку генеральний директор Міжнародної організації з питань міграції Уільям Лейсі Свінг закликав долучити питання вирішення проблем безпечної міграції до основних 17 цілей сталого розвитку сучасного глобального суспільства. Його пропозиція визнати позитивний внесок мігрантів і їхню фундаментальну роль у сталому розвитку суспільства зустріла оплески [5, с. 1].

Очевидно, що **проблема неукоріненості буття** суб'єкта сучасних соціально-культурного та соціально-політичного процесів набуває надзвичайної **актуальності** сьогодні, тісно й безпосередньо пов'язана з **головними проблемами сучасності**, оскільки адаптація індивіда, котрий виріс і був вихований в іншому габітусі, до нових умов суспільного життя виводить на поверхню безліч делікатних нюансів, які потребують детального розгляду та вивчення. На цьому тлі **питання патріотизму** набуває нового, відмінного від традиційного, забарвлення.

Аналіз досліджень цього напрямку дасть змогу нам викристалізувати головні напрями філософського осмислення феномена патріотизму в умовах неукоріненості буття, що має місце в сучасному глобалізованому світі, який характеризується щільною комунікативною мережевістю.

Сучасна дослідниця С.Ю. Іванова описує патріотичну свідомість за умов сучасного глобалізованого суспільства як «рівнодіючу серед протидіючих тенденцій, одна з яких продовжує бачити у відмінностях народів фактор їхнього відторгнення одне від одного та прагне перетворити патріотизм на консерват відокремленості цього народу від інших, друга, у свою чергу, хоче надати ставленню громадян до своєї батьківщини характеру відкритості, використати феномен відмінностей як фактор взаємного тяжіння й взаємозбагачення» [2, с. 15]. Беручи до уваги тренди розвитку сучасного суспільства, другу тенденцію ми вважаємо більш життєздатною за умови суспільно-економічної та соціокультурної інтегративності, що притаманна глобалізованому сьогоденню, оскільки ми не бачимо нині умов для успішного сталого розвитку «закритих суспільств» на світовій мапі. Людина як суб'єкт соціальних змін на сьогодні не може ефективно їх реалізовувати, будучи «укоріненою» в певному локальному осередку, як фізично, так і ментально. Кордони держав стають затісними для соціалізації постмодерної вільної особистості. У цьому контексті «неукоріненість буття» М.М. Бахтіна постає в новому актуальному ракурсі. Отже, стаття має на меті спробу переосмислення бахтінського терміна «неукоріненість буття» й дослідження феномена патріотизму в цьому контексті.

Проблема «неукоріненого буття» – тема, розроблена М.М. Бахтіним у руслі концепції «відповідальності вчинку». Сучасна людина, на думку М.М. Бахтіна, у більшості не здатна на відповідальні вчинки, людина не хоче «мати справу із самою собою», тяжіє до пасивного буття в «автономному світі культури», людина воліє уникати відповідальності, перекладаючи її на наявні норми та закони, і життя її, отже, перетворюється на систему «ритуальних актів», у результаті чого людина «відпадає в байду», ні в чому не вкорінене буття» [1, с. 41]. Як бачимо, термін неукоріненого буття має у трактовці М.М. Бахтіна негативне значення й пов'язаний (і це також дуже актуально в контексті сучасності) із нездатністю людини нести відповідальність за власні вчинки. Ми хочемо надати терміну «неукорінене буття» іншого сенсу: на нашу думку,

особливого значення цей термін набуває в контексті глобалізації, інформатизації соціально-культурного простору, підвищення рівня соціальної мобільності, розмивання національної й культурної ідентичності сучасної людини.

Сучасні геополітичні мілітарні виклики Східної Європи багато в чому виходять із коріння ментальності. Неукоріненість ідентичності громадян пострадянських держав – національної, ментальнісної, аксіологічної – стала причиною несформованої соціально-політичної суб'єктності, що ускладнила вибір шляху дій у ситуації військової кризи, спровокованої більш впливовим геополітичним суб'єктом.

Люди, які народилися за часів СРСР, більш або менш тривалий час вважали своєю батьківщиною Радянський Союз. Навіть людина, котра народилася та все життя прожила на одному місці (наприклад, у будь-якому місті сучасної України), здійснила досить серйозний перехід після 1991 р. – її батьківщиною стала Україна, а не Радянський Союз. Іншими словами, людина змінила місце свого проживання, трансформувала культурну, а подекуди й національну ідентичність, не з'їжджаючи з місця.

Проте реальні долі живих людей набагато складніші, ніж наведена нами гіпотетична ситуація. Багато людей, народжених у СРСР, не мали «коріння» в місці свого народження, оскільки походили, наприклад, із сім'ї військовослужбовців або сім'ї людей, які полишили своє рідне місто через розподілення після закінчення навчання, тощо. Що стосується національної ідентичності, у СРСР було чимало інтернаціональних сімей. Коріння пострадянської людини в Радянському Союзі, проте докладніше дуже важко судити про те, звідки саме походить той чи інший наш співвітчизник.

Після руйнації СРСР постала необхідність у формуванні нової ідентичності або ширше – у пошуку нової Батьківщини. Для людей, які проживали на території колишньої УРСР, цією батьківщиною стала Україна. Загострилось питання пошуку національної ідеї, адже на місці зруйнованої радянської аксіосфери мала заснуватися нова ціннісна система.

Процес пошуку національної ідеї, формування національної ідентичності є складним, і часто пошук цей відбувався від зворотного, через питання про те, чим українець не є: українець не є радянською людиною та – чи не найголовніше – українець не є росіянином.

Титульною нацією Радянського Союзу були, безумовно, росіяни. Себе сучасна Росія вважає спадкоємицею СРСР, старанно відтворюючи радянські цінності, намагаючись поєднати їх із традиційним «дореволюційним» корінням: православною духовністю, імперською традицією, усвідомленням «особливого шляху» Росії тощо. На нашу думку, ця відмінність Росії від України є єдиним «кордоном» ідентичності пострадянського росіянина та українця, який існує насправді. Інакше кажучи, сучасний українець воліє відмежуватися від свого радянського коріння, а сучасний росіянин прагне до нього повернутись.

Усе зазначене вище стосувалося нашого минулого. Що ж до нашої сучасності, то ми (й українці, і росіяни) вступаємо, так чи інакше, до Європейського та світового простору. Людина, яка народилася у країні, що більше не існує, виростає в незалежній державі, може продовжити своє життя в будь-якій точці світу. Мобільність наших співвітчизників підвищується, а відсутність чітко визначеного коріння відіграє в цій ситуації суперечливу роль: з одного боку, нашому співвітчизникові легше полишити батьківщину, з іншого – йому нікуди повернутися.

До країни свого дитинства пострадянська людина не повернеться ніколи, проте вона не повернеться й до того місця, яке полишила, вирушивши до іншої країни; це пов'язано з тим, що країни пострадянського простору

(у тому числі й Україна) дуже швидко змінюються. У цих умовах особливої актуальності набувають питання про коріння наших співвітчизників і почуття патріотизму.

Що є об'єктом нашого патріотизму? Що є нашою Батьківщиною? Це питання складніше, ніж здається на перший погляд. Паралельно з пошуком національної ідеї (особливо національної ідеї, сформульованої не негативно – «Україна не Росія», а позитивно) іде пошук батьківщини як окремими нашими співвітчизниками, так і нацією, і країною загалом. Те, що в російських засобах масової інформації намагаються подати як «націоналізм», є, насправді, пошуком батьківщини, формуванням власного коріння. Так, у наявній ситуації коріння не можна «знайти», його можна лише «сформувати».

«Патріотизм», «патріот» – феномени, які в умовах сучасних пострадянських країн так само потребують формування та формування. Так, патріоти сучасної Росії формують ідентичність на культурі ВВВ, а патріоти сучасної України формують ідентичність на необхідності захисту власної землі. І національна ідентичність, і патріотизм сучасних українців якнайкраще формуються саме в негативному аспекті: «Україна не Росія та не СРСР», патріот – це той, хто захищає Україну від ворожих зазіхань. Проте питання про позитивне формування національної ідеї, ідентичності, поняття батьківщини, патріотизму на сьогодні залишаються не тільки відкритими, а й найбільш гострими з актуальних питань сьогодення.

Як осмислення феномена патріотизму, так і практичне формування його в аксіологічному просторі сучасної України додатково ускладнюються процесом глобалізації (інформатизація в цьому контексті є частиною глобалізаційного процесу), який пов'язаний із розмиванням національної, культурної, соціальної, територіальної ідентичності.

В умовах, коли поняття «батьківщина» позбавлене негативних вимірів на кшталт «зрадник батьківщини», а виїзд на тимчасове або постійне проживання за кордон не викликає засудження з боку співвітчизників і держави, людина вільно та свідомо обирає не тільки територію свого проживання, а й ідентичність. Навіть більше – людина змушена самостійно відбудувати свою ідентичність, яка в умовах сьогодення часто є складною та багатовимірною. Цей процес необхідний, тому що взаємопов'язаний із формуванням ціннісно-нормативної сфери особистості, яка безпосередньо впливає на якість соціального буття індивіда.

Складна ідентичність нашого сучасника зумовлена не тільки його гендером, віком, національністю, місцем проживання, громадянством, соціальним статусом, рівнем освіти, рівнем добробуту тощо, а й такими додатковими аспектами, як включеність у всевітнє мережеве інформаційне середовище, володіння іноземними мовами, подорожі за кордон, досвід проживання в іноземних країнах, соціальний досвід у широкому сенсі. Індивідуальна ціннісно-нормативна система впливає на складові ідентичності; ідентичність, у свою чергу, зумовлює ціннісно-нормативну систему індивіда.

Розглядаючи окреслену ситуацію в контексті патріотизму й на прикладі сучасної України, можемо констатувати, що в Україні проживають люди різних національностей, які є громадянами України та мають європейську ідентичність, що виявляється передусім у ліберально-демократичній системі цінностей: права людини, рівність людей, верховенство закону, змінюваність влади тощо. Проте в Україні є громадяни з «радянською» ідентичністю, яка споріднена з цінностями, на які спирається сучасна Росія: «сильна держава», особистість державного лідера (умовно позначувана як «сильна рука»), релятивістична законодавча, виконавча та судова практика, культ ВВВ тощо. Цікаво, що нині такі «радянські» цін-

ності об'єднуються – як на загальнодержавному, так і на індивідуальному рівнях – із цінностями православними. Складний ціннісно-нормативний конгломерат, що формує «радянську» ідентичність, протиставляється сьгодні Західному світу, що його часто називають «бездуховним», маючи на увазі водночас відсутність як радянської, так і християнської моралі.

Вище ми зазначили, що процес осмислення та формування патріотизму (як в Україні, так і в інших країнах сучасного світу) зазнає глобалізаційного впливу, що спричиняє в широкому сенсі мультикультуралізм, де змішуються не тільки національні культури, а й культури різних соціальних страт і класів (а також різних гендерів, що саме по собі є складною темою, що потребує окремого дослідження). Ми вказували також, що патріотизм у сучасній Україні є складним феноменом у силу радянського минулого й тривалого пострадянського стану нашої держави та нашого суспільства.

Проте є ще один фактор, який впливає на осмислення й формування патріотизму в Україні, – пошук природи (підґрунтя) патріотизму, що тяжіє сьгодні до поняття нації. Цей фактор є дуже складним і дискусійним, що нині слабо усвідомлюється на всіх рівнях – державному, суспільному, індивідуальному. Складність цього фактора полягає не тільки в різноманітності сучасного українського суспільства та несформованості «нації» як соціально-культурної й соціально-політичної одиниці. Ні в політичному, ні в етнічному вимірі українська нація не є однорідною.

Розглядаючи такі ознаки нації, як спільність мови, території, культури та менталітету, можемо зазначити, що кожна з цих ознак у сучасній Україні є дискусійною. Мовне питання є невизначеним, саме тому навколо нього відбувається чимало спекуляцій, те саме можна сказати про територіальне питання: із 2004 р. відбуваються політичні спекуляції навколо поділу України на умовні «Схід» і «Захід», у 2014 р. загострилися питання щодо територіальної належності Криму, Донецької та Луганської областей. Безумовно, загострення цих питань є штучним і маніпульованим процесом, проте спирається цей процес на соціально-політичні й культурні реалії «спірних» регіонів.

Повертаючись до ознак нації, зазначимо, що «спільність культури» в сучасній Україні також не є безумовною. Це пов'язано як із радянським минулим України (що зумовлює певний конфлікт «радянської» й «української» культур у суспільстві), так і з регіональною різноманітністю соціально-культурного простору. Двомовність також додає складності питанню культурної спільності, адже кожна з мов є своєрідним «каналом» відповідної культури, пов'язуючи українську націю як із власне українською, так і з російською культурою. Усе це стосується й такої ознаки нації, як спільність менталітету: радянське минуле, двомовність, регіональна різноманітність тощо зумовлюють неоднорідність менталітету, його складність – і як феномена соціальної реальності, і як і об'єкта наукового дослідження.

Отже, як висновок можемо зазначити, що ідентичність українця – національну, культурну, соціально-політичну – не можна звести до національної чи мовно-культурної одномірності. Це зумовлено, по-перше, радянським минулим нашої держави, яке серйозно вплинуло як на ідентичність сучасного українця, так і на змістове наповнення поняття «патріотизм», що потребує сьгодні пересмислення в контексті нових соціально-культурних і соціально-політичних умов, а також складністю осмислення та формування патріотичної свідомості в сучасному глобалізованому суспільстві, оскільки українське суспільство, безумовно, не є виключеним із глобальних процесів, ознаками яких є, серед іншого, криза ідентичності й неукорі-

неність буття. Позитивне формування патріотизму на тлі неукоріненого буття – в умовах розмивання географічних і культурних кордонів, глобальної спільності аксіологічного підґрунтя, оснований на загальнолюдських цінностях, включеності в мережеву систему комунікативних відносин – можливе лише через усвідомлення себе часткою глобальної міжнародної спільноти, суб'єктом інтернаціональних відносин, що збагачує мультикультурне світове середовище власними національними барвами.

Тим багатішим внесок української ідентичності в усьвітне культурне розмаїття, що Україна сама по собі є мультиетнічною країною із високим ступенем толерантності до національних меншин. Тому, на нашу думку, форсування національного питання (а тим більше використання його як ідеологічного підґрунтя в процесі визначення патріотизму) для сучасної України не має жодного сенсу.

Багатофункціональність українського народу є тим позитивним фактором, що дає змогу сформувати політичну націю в умовах неукоріненого буття сучасного глобального соціуму та закласти підвалини для позитивного неагресивного патріотизму, незважаючи на зовнішні мілітарні виклики.

Навпаки, приділення належної уваги підтриманню й розвитку культур різних етносів на території української держави (на тлі державної політики обов'язкового вивчення української мови та культури) стало б тією основою патріотичного виховання, яка зцементувала українську політичну націю як розмаїтий полікультурний організм.

На нашу думку, навіть в умовах воєнного виклику, що його переживає Україна, патріотизм не може формулюватися на альтруїстичних засадах радянського зразку («віддай життя на благо Батьківщини», «захисти Батьківщину ціною власного життя»). Сучасний патріотизм з урахуванням уроків ХХ ст. радянського минулого України, прагнення України до Європейського ціннісно-нормативного простору має спиратися на принципово інше світоглядне підґрунтя. Обов'язковою засадою патріотизму в окреслених умовах має бути зворотне ставлення держави до громадян як рівних незалежно від національності, визнання державою прав людини та громадянина, визнання державою людини як безумовної й вищої цінності. Розглядаючи патріотизм у контексті неукоріненого буття, можемо зазначити, що дієвою світоглядною засадою патріотизму в умовах глобалізації, розмивання національної ідентичності й інших процесів, згадуваних вище, є саме ставлення держави до людини, визнання її як вищої цінності, повага до її прав і свобод.

У підсумку можна зазначити, що здійснення соціальних відносин держава – індивід на засадах патріотизму в умовах неукоріненого буття сучасного глобального світу може бути успішним лише за умови, що індивід і держава в умовах викликів захищають спільні засадничі цінності.

Література

1. Бахтин М.М. К философии поступка / М.М. Бахтин // Бахтин М.М. Собр. соч. : в 7 т. / М.М. Бахтин. – М., 2003. – Т. 1 : Философская эстетика 1920-х годов. – 2003. – 344 с.
2. Иванова С.Ю. Проблема патриотизма в поликультурных государствах / С.Ю. Иванова // Теория и практика общественного развития. – 2013. – № 6. – С. 15–17.
3. Сандомирская И. Книга о родине. Опыт анализа дискурсивных практик / И. Сандомирская [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://yanko.lib.ru/books/cultur/sandomirskaya-rodina.htm>.
4. Europe / mediterranean migration response international organization for migrations situation report. – 24 September 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.iom.int/sites/default/files/situation_reports/file/Europe-Mediterranean-Migration-

Crisis-Response-Situation-Report-24-September-2015.pdf.

5. Inclusion of Migration in UN Sustainable Development Goals, a Milestone 25/09/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.iom.int/news/inclusion-migration-un-sustainable-development-goals-milestone>.

Анотація

Тургенєва О. Ю., Харченко І. С. Феномен патріотизму в умовах неукоріненого буття. – Стаття.

У статті переосмислюється зміст поняття «неукорінене буття» на тлі соціально значущих глобальних процесів, а також на прикладі українського суспільства аналізується феномен патріотизму, який формується в умовах територіальної, аксіологічної, ідентичної неукоріненості буття сучасної людини. Проблема неукоріненості буття суб'єкта сучасних соціально-культурного та соціально-політичного процесів набуває надзвичайної актуальності сьогодні й тісно пов'язана зі значущими проблемами сучасності, оскільки адаптація індивіда, становлення якого відбувалося за інших соціальних, культурних, політичних тощо умов, до нових реалій суспільного життя виводить на поверхню безліч делікатних нюансів, що потребують детального розгляду та вивчення. На цьому тлі феномен патріотизму набуває нового значення й потребує переосмислення. Аналіз досліджень цього напрямку дасть нам змогу викристалізувати головні напрями філософської рефлексії феномена патріотизму в умовах неукоріненості буття, що має місце в сучасному глобалізованому світі.

Ключові слова: патріотизм, неукорінене буття, неукоріненість, територіальна неукоріненість, аксіологічна неукоріненість, неукоріненість ідентичності, політична нація, глобалізація.

Аннотация

Тургенева О. Ю., Харченко И. С. Феномен патриотизма в условиях неукорененного бытия. – Статья.

В статье переосмысливается значение понятия «неукорененное бытие» на фоне социально значимых глобальных процессов, а также на примере украинского общества анализируется феномен патриотизма, который формируется в условиях территориальной, аксиологической, идентичностной неукорененности бытия современного человека. Проблема неукорененности бытия субъекта

современных социально-культурного и социально-политического процессов является сегодня чрезвычайно актуальной, поскольку тесно связана с важнейшими проблемами современности. Адаптация индивида (становление которого происходило в иных социальных, культурных, политических условиях) к новым реалиям общественной жизни актуализует множество деликатных нюансов, требующих детального рассмотрения и изучения. В данном контексте феномен патриотизма трансформируется и требует переосмысления. Анализ исследований на данную тему позволит нам выделить основные направления философской рефлексии патриотизма в условиях неукорененности бытия, имеющего место в современном глобализованном мире.

Ключевые слова: патриотизм, неукорененное бытие, неукорененность, территориальная неукорененность, аксиологическая неукорененность, неукорененность идентичности, политическая нация, глобализация.

Summary

Turgenieva O. Y., Kharchenko I. S. The phenomenon of patriotism in terms of rootlessness of being. – Article.

The article reinterpreted the meaning of “rootlessness of being” against the background of significant global social processes, as well as the example of the Ukrainian society analyzes the phenomenon of patriotism, which is formed in a territorial, axiological and identity – rootlessness of modern human. The problem of “rootlessness of being” of the modern human, who is the subject of today’s socio-cultural and socio-political processes, is extremely relevant today as closely related to the major issues of our time. Adaptation of the modern human (the formation of which occurred in different social, cultural and political conditions) to the new realities of public life refreshes the delicate nuances are many, requiring detailed consideration and study. In this context, the phenomenon of patriotism requires rethinking and transforming. An analysis of research on this topic will enable us to identify the main areas of philosophical reflection of patriotism in the conditions rootlessness of life that takes place in today’s globalized world.

Key words: patriotism, Unrooted (Rootless) being, rootlessness, territorial rootlessness, axiological rootlessness, rootlessness of identity political nation, globalization.